

KRIZA NA KOSOVU 1981. GODINE IZ PERSPEKTIVE DRŽAVA „VELIKE PETORKE“*

Dr Jelena Todorović Lazić**

APSTRAKT: Na osnovu arhivske građe prikupljene u Diplomatskom arhivu Ministarstva spoljnih poslova Republike Francuske u Parizu, u ovom radu su predstavljeni stavovi država „velike petorke“ (Francuska, Nemačka, Velika Britanija, Sjedinjene Američke Države i Italija) o kosovskoj krizi 1981. godine. Za svaku od posmatranih država analizirana su po dva dokumenta, među kojima se nalaze i poverljivi izveštaji slati u NATO u kojima je ključna tema situacija na Kosovu 1981. godine. Osim toga, predstavljene su i diplomatske note ili telegrami, a tu su i obaveštajno-bezbednosni izveštaji kao u slučaju Francuske. Kao jedan od ciljeva ovog rada ističemo i poziv istraživačima da nastave sa proučavanjem stavova država „velike petorke“ prema kosovskom pitanju i nakon 1981. kroz arhivska istraživanja i analizu nekih novih dokumenata za koje se pretpostavlja da se nalaze u arhivima u Parizu, Bonu, Berlinu, Londonu, Rimu, Briselu i Vašingtonu.

KLJUČNE REČI: Kosovo, kosovsko pitanje, kriza na Kosovu 1981, „velika petorka“, Francuska, Nemačka, Velika Britanija, SAD, Italija

Uvod

Bez obzira na činjenicu da današnja forma odnosa između Francuske, Nemačke, Velike Britanije, Sjedinjenih Američkih Država i Italije nije bila zvanično uspostavljena za vreme krize koja se dogodila na Kosovu 1981. godine, uvidom u literaturu došlo se do zaključaka da su ipak, postojale neke preteče odnosa današnje „velike petorke“ tokom kosovske krize iz 1981. godine koja ima istaknuto mesto u ukupnom sagledavanju kosovskog pitanja.

Ideja o postojanju „velike petorke“ ima nekoliko izvorišta. Prvo izvorište je jedan predlog iz 1958. godine o uspostavljanju direktorijuma koji bi činile velike države Zapadne Evrope plus Sjedinjene Američke Države, a koji bi bio nezavisan od

* Ovaj članak je nastao u okviru naučno-istraživačke delatnosti Instituta za političke studije iz Beogradu za 2024. godinu koju finansira Ministarstvo nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Viši naučni saradnik, Institut za političke studije, Beograd, Republika Srbija
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-7516>, E-mail: todorovic.j82@gmail.com

Evropskih zajednica.¹ U bliskoj vezi sa ovom idejom je i Fušev plan iz 1961. godine koji je predviđao osnivanje direktorijuma koji bi činile tri sile – Francuska, Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države.² Francuski predsjednik Šarl de Gol plašio se gubitka francuskog uticaja u Evropskim zajednicama (EZ), koje su formirane nekoliko godina ranije. Kroz ovaj Plan, koji je formalno napisao tadašnji francuski ambasador u Danskoj Kristijan Fuše, De Gol je pokušao da napravi novi sistem, pandan EZ, u kome bi odnos snaga bio u korist Francuske.³ Bio je to najznačajniji pokušaj De Gola da promoviše ono što je on nazivao „Evropa država“, odnosno, ono što je njegov premijer Mišel Debre nazivao „Evropa otadžbina“. Na veliku žalost generala De Gola, Fušev plan je propao.

Drugo izvorište predstavlja ideja o saradnji između SAD i država članica EZ. Nakon što je uspostavljena Evropska politička saradnja (EPS) u Hagu 1969. godine, neslavno se završio pokušaj institucionalizacije odnosa SAD-EPS usled odbijanja Francuske da dozvoli da SAD ima pravo da bude konsultovana u vezi sa poslovima Evropskih zajednica.⁴ Nekoliko godina kasnije – 1974. prihvaćen je predlog da se pre donošenja odluke iz oblasti Evropske političke saradnje, obave bilateralne konsultacije sa SAD, a nakon toga su usledili i predlozi o institucionalizaciji i umnožavanju odnosa SAD-EZ na svim nivoima, međutim, nijedna zvanična odluka nije doneta.⁵ Ono što su nam ti predlozi pokazali bili su volja i želja, prvenstveno Velike Britanije, Italije i Nemačke da budu u stalnom kontaktu sa SAD oko nekih važnih međunarodnih pitanja što se može uočiti i kroz analizu dokumenata koji će biti predstavljeni u ovom radu.

Stvaranje Kontakt grupe za Balkan predstavlja prvi zvanični pristanak država članica EZ da se napravi direktorijum koji bi sačinjavale i države van evropskog kontinenta, a koji bi bio formalizovan van EZ/EU okvira („velika petorka“ plus Rusija). Ova neformalna grupacija velikih sila koje su zainteresovane za dešavanja na Balkanu nastala je tokom građanskog rata u Bosni i Hercegovini (1992–1995), dok je prvi ministarski sastanak Kontakt grupe za Balkan održan na Londonskoj konferenciji 25. aprila 1994. godine.⁶ Države koje nisu „ušle“ u Kontakt grupu za Balkan bile su razočarane, posebno se to odnosilo na Holandiju.⁷ Kontakt grupa za Balkan je važna zato što se može reći da je jedna od preteča „velike petorke“. Konačno, „velika petorka“ je formalno uspostavljena u okviru NATO-a početkom devedesetih godina 20. veka, kada su vođene diskusije o Grčkoj i Turskoj.⁸ Ovakva formula ponovljena je

---

¹ Catherine Gegout, „The Quint: Acknowledging the Existence of a Big Four-Us Directoire at the Heart of the European Union’s Foreign Policy Decision-Making Process“, *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no. 2, (2002), 332.

² Anthony Teasdale, „The Fouchet Plan: De Gaulle’s Intergovernmental Design for Europe“, *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper*, no. 117, (2016), 11, <https://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper117.pdf> (pristupljeno 08. 12. 2023).

³ *Ibid.*

⁴ C. Gegout, *op.cit.*, 333.

⁵ *Ibid.*

⁶ Francine Boidevaux, „L’Europe gère les Balkans - la responsabilité finale reste au concert des puissances“, *Relations internationales*, vol. 1, no. 121, (2005), 95–96.

⁷ C. Gegout, *op.cit.*, 334.

⁸ F. Boidevaux, *op.cit.*, 95.

kasnije kao pozitivan koordinacioni mehanizam između SAD i četiri velike evropske države koje su istovremeno članice EU i NATO, a posebno je to bilo uočljivo tokom kosovske krize 1998–1999.⁹ Koordinacija pozicija tokom NATO vazdušne kampanje na SR Jugoslaviju vršena je na telefonskim konferencijama koje su države „velike petorke“ održavale svake večeri.¹⁰ Danas, predstavnici država „velike petorke“ učestvuju u raspravama o svim glavnim međunarodnim temama na videokonferencijama ili se sastaju na raznim forumima.

Kriza na Kosovu i Metohiji 1981. godine

U martu 1981. godine, nešto manje od godinu dana nakon smrti Josipa Broza Tita, predsednika Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, na Kosovu i Metohiji su izbile demonstracije Albanaca. One su krajem marta postepeno poprimile razmere masovnih demonstracija, a „tokom prva tri dana aprila prerastle su u pokušaj otvorene pobune“.¹¹ Prvobitni neredi počeli su u okviru studentske menze u Prištini, gde su studenti ispoljili nezadovoljstvo zbog loše hrane i uslova studentskog života, dok je šire posmatrano, to bio glas studenata protiv nezaposlenosti i nemoćnost federacije da prepozna demografski bum visokog obrazovanja na Kosovu.¹²

Masovno nezadovoljstvo, izazvano prvenstveno socijalnim razlozima i lošom ekonomskom situacijom, eskaliralo je kada su se studentima priključile i druge socijalne kategorije – profesori, srednjoškolci, radnici u fabrikama. Kako se pokret širio tako su ekonomske i socijalne zahteve zamenili nacionalni koji su se zasnivali na tome da SAP Kosovo postane republika i da se ujedini sa Albanijom.¹³ Mir u južnoj srpskoj pokrajini je uspostavljen tek nakon što su na Kosovo i Metohiju ušli savezni odred milicije, zatim specijalne snage milicije iz drugih republika i jedinice Jugoslovenske narodne armije (JNA).¹⁴ Tokom prolećne pobune Albanaca u južnoj srpskoj pokrajini, prema zvaničnim izvorima stradalo je osam demonstranata i jedan službenik policije.¹⁵

---

⁹ *Ibid.*

¹⁰ Jochen Prantl, „Informal Groups of States and the UN Security Council“, *International Organization*, no. 59, (2005), 577.

¹¹ Petar Ristanović, *Kosovsko pitanje 1974–1989* (Novi Sad–Beograd: Prometej, Informatika, 2019), 203.

¹² Momčilo Pavlović, „Kosovo under Autonomy 1974–1990“, u: *Confronting the Yugoslav Controversies*, Editors Charles W. Ingraio, Gary B. Cohen, (Washington: United States Institute of Peace Press, 2009), 60–62. O krizi na Kosovu 1981. pored Momčila Pavlovića i Petra Ristanovića pisali su: Julie Mertus, *Kosovo – How Myths and Truths Started a War* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999) 29–41; Miranda Vickers, *Between Serbs and Albanians*, (New York: Columbia University Press, 1998), 197–201; Uroš Šuvaković, Obrad Stevanović, „Separatistička pobuna albanskih studenata na Kosovu i Metohiji 1981. kao početak razbijanja socijalističke Jugoslavije“, *Sociološki pregled*, br. 4 (2018), 1204–1206; Atdhe Hetemi, *Student Movements for the Republic of Kosovo – 1968, 1981 and 1997*, (Cham: Palgrave Macmillan, 2020), 171–199.

¹³ Петар Ристановић, „Платформа за Косово – одговор Централног Комитета Савеза Комуниста Југославије на демонстрације Албанаца и покушај побуне 1981. године“, *Баштина*, св. 45, (2018), 371.

¹⁴ Petar Ristanović, *Kosovsko pitanje 1974–1989*, 197.

¹⁵ Петар Ристановић, „Платформа за Косово“, 371.

Francuski pogled na kosovsku krizu

Analizu stavova država „velike petorke“ prema krizi na Kosovu i Metohiji iz 1981. godine počinjemo od Francuske. Stav Francuske posmatraćemo kroz analizu dva dokumenta – prvi je nota francuske ambasade iz Beograda od 22. aprila 1981. godine,¹⁶ a druga je Informativna beleška Generalnog sekretarijata za odbranu i nacionalnu bezbednost (Secrétariat général de la Défense et de la Sécurité nationale – SGDSN) od 21. maja 1981. pod nazivom „Jugoslavija na iskušenju sa krizom na Kosovu“.¹⁷

Nota francuske ambasade iz Beograda pod nazivom „Problemi na Kosovu“¹⁸, podeljena je na tri dela – redosled martovsko/aprilskih događaja, reakcija jugoslovenskih vlasti na te događaje i zauzimanje pozicija i na kraju, evaluacija krize. U prvom delu se opisuje kako je došlo do izbijanja demonstracija i pobune Albanaca. „Otpočevši na prištinskom Univerzitetu zbog suštinski materijalnih razloga (problem oko studentskih menzi, opadanje kvaliteta života studenata posebno stipendista, nestašica knjiga), nemiri koje su vlasti pokušale da ublaže ispunjavanjem određenih zahteva studenata, brzo su se intenzivirali i proširili među drugim socijalnim kategorijama stanovništva (štrajkovi u fabrikama, učešće radnika u demonstracijama). Nacionalistički i politički zahtevi su potom usledili (transformacija pokrajine u federativnu republiku)“.¹⁹

U drugom delu francuske note razmatraju se reakcije jugoslovenskih vlasti i zauzimanja pozicija tokom kosovske krize. „Jugoslovenske vlasti, iznenađene ozbiljnošću sukoba, odreagovale su energično, najpre na nivou pokrajine, a zatim i na nivou republike i federacije. Stane Dolanc, uticajni član Predsedništva CK KPJ, 6. aprila optužio je neprijateljske elemente²⁰ u saradnji sa reakcionarnim krugovima fašista i kominformista iz inostranstva koji dugo rade na destabilizaciji države da su svi oni odgovorni za nemire na Kosovu. Što se tiče zahteva koji ciljaju transformaciju Kosova u federativnu republiku, takav zahtev predstavlja pretnju za teritorijalni integritet jugoslovenske države i može voditi njenom raspadu“.²¹

Francuski stav je da je ovakva pozicija jugoslovenskih vlasti veoma stroga i može se objasniti pomoću najmanje četiri grupe razloga:

„1) Ustav daje republikama pravo na secesiju – davanje ovog statusa Kosovu, bio bi prvi korak ka kreiranju Velike Albanije;

2) Kosovo i Metohija predstavljaju istorijska ognjišta srednjevekovne Srbije koja su posebno draga Srbima;

¹⁶ Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Republike Francuske (DA MSPRF), 1930 INVA, Direkcija za Evropu, Jugoslavija 1981–1985, fasc. 2, dosije 14, signatura 128/EU, 22. 4. 1981.

¹⁷ DA MSPRF 1930-2-14-11, poverljivo odbrana 21. 5. 1981.

¹⁸ Dokument je obima pet strana.

¹⁹ DA MSPRF, 1930- 2-14-128/EU.

²⁰ Kada je reč o neprijateljskim elementima, u francuskoj noti se ističe da je *International herald tribune* u izdanju od 22. 4. 1981. objavio da su u Atini pronašli dokaze o umešanosti SSSR-a u događanja na Kosovu, dok se sovjetska agencija Tass nije se oglašavala povodom optužbi na svoj račun. DA MSPRF, 1930- 2-14-128/EU.

²¹ DA MSPRF, 1930- 2-14-128/EU.

3) Jugoslavija se deklariraše kao država koja poštuje različite narode i narodnosti – Albanci već imaju svoju državu;

4) Republika Kosovo bi destabilizovala i Makedoniju koja ima 17% albanskog stanovništva^{.22}

Kada je reč o jugoslovensko-albanskim odnosima, ističe se da su se „jugoslovenski zvaničnici potrudili da ukažu na to da albanske vlasti nisu učestvovala u događajima na Kosovu. Međutim, na jednom sastanku koji je održan 2. aprila (Predsedništvo države i Predsedništvo partije) formalno je pomenuto da su ovi događaji posledica „albanskog iredentizma“. Vlasti u Tirani su diskretno ocenile (prema izveštajima francuske ambasade iz Tirane) da oni sa lokalnim i federalnim jugoslovenskim vlastima pokušavaju da reše problem koji se uopšte ne odnosi na Albaniju^{.23} Jedan deo note pominje ukratko kakav je stav međunarodne štampe povodom dešavanja na Kosovu: „Međunarodna štampa je vrlo jasno označila koja su to glavna mesta sukobljavanja kosovskih Albanaca i jugoslovenskih vlasti. Komentari idu više u prilog jugoslovenskih vlasti što njihovi predstavnici ne prestaju da ističu^{.24}

U delu koji se odnosi na evaluaciju krize, francuska nota nam donosi jednu sveobuhvatnu ocenu događaja. „Prolećni nemiri na Kosovu ne predstavljaju novost. Možemo izdvojiti više kriza od 1944. godine, posebno se ističe ona iz 1968. kada su među zahtevima bili i oni za nezavisnošću, a ostaće zabeležene i krize iz 1971, 1975, i 1979. (tokom Titovog putovanja na Kosovo). Razlozi za izbijanje ovih kriza su mnogobrojni. Jedan od njih je nedovoljna razvijenost pokrajine u odnosu na ostale delove federacije (prosek primanja po glavi stanovnika na Kosovu 550 dolara, u isto vreme u Sloveniji 4500 dolara), uprkos naporima tokom godina (70% budžeta Kosova su činili doprinosi drugih republika), uprkos prirodnim i rudnim bogatstvima koja se nalaze u pokrajini (lignit, cink, boksit, nikel, olovo). Drugi razlog je prirodni priraštaj albanske populacije koja čini 80% stanovnika na Kosovu (1971. godine iznosio je 25 promila u odnosu na ostatak države gde je prirodni priraštaj bio 8 promila). Albanci kojih ima i u Crnoj Gori i u Makedoniji imaju velike šanse da za desetak godina budu treća najbrojnija nacija u Jugoslaviji, pored Srba i Hrvata^{.25}

U ovoj noti se naglašava da su događaji na Kosovu pokazali da su ekonomski i nacionalni problemi prisutni kod albanske populacije u SFRJ. „Nakon tenzije koja se oseća između Srba i Hrvata²⁶... ovi problemi predstavljaju drugi nagoveštaj da je opstanak jugoslovenskog jedinstva neizvestan nakon Titove smrti, a lek bi mogao da bude popravljavanje ekonomske situacije i eventualno učvršćivanje jugoslovenskog režima^{.27}

Nota se još jednom osvrće na jugoslovensko-albanske odnose. „Kada je reč o Albaniji koja u velikoj meri koristi dobre odnose na ekonomskom nivou sa susedom koji su uspostavljeni nakon kraha odnosa sa Kinom, ne vidimo da bi ona mogla da

---

²² Isto.

²³ Isto.

²⁴ Isto.

²⁵ Isto.

²⁶ Kada se govori o tenziji između Srba i Hrvata, u ovom dokumentu se pominje polemika koja je nastala oko memoara kardinala Stepinca, ali se dalje u dokumentu ne razmatra o kakvoj se polemici radi.

²⁷ DA MSPRF, 1930-2-14-128/EU.

ima interese da učestvuje kao podstrekač nemira, ali ne možemo u potpunosti isključiti eventualni uticaj albanske emigracije na podsticanje neprijateljskih osećanja prema jugoslovenskom režimu“.²⁸

Drugi dokument u kome pratimo francuski pogled je Informativna beleška Generalnog sekretarijata za odbranu i nacionalnu bezbednost.²⁹ U ovoj belešci³⁰, ističe se da se „Jugoslavija se suočila sa događajima na Kosovu koji predstavljaju prvu ozbiljnu krizu nakon smrti Josipa Broza Tita. Činjenica da u ovoj državi koju sačinjava mozaik različitih naroda ovakva forma nacionalizma nije iznenađujuća. Pitanje koje se postavlja je da li su ove varnice samo peripetija koja se ciklično ponavlja ili je znak jednog pokreta koji može da ugrozi jedinstvo Jugoslavije i stabilnost regiona“.³¹

U belešci se jasno kaže da su „neredi na Kosovu uzrokovani prvenstveno socijalno-ekonomskim razlozima: u pokrajini je prisutno alarmantno stanje ekonomske nerazvijenosti pogoršano brzim rastom albanskog stanovništva. Ostvareni rezultati u korist Kosova doprinosima drugih regiona zajedničke države bili su uzaludni zbog grešaka u menadžmentu ili neproduktivnih investicija koje su samo povećale nejednakosti. Pogoršanje opšte ekonomske situacije dalo je krila velikom pokretu demonstranata koji je preuzeo materijalne zahteve od studenata iz Prištine. Ovaj pokret u kome su radnici zauzeli značajan deo brzo se pretvorio u političke i nacionalističke zahteve, reaktivirajući stari istorijski problem koji nije rešen između Srba i Albanaca“.³² Dodatno, kada je reč o nacionalističkim zahtevima: „demonstranti na Kosovu tražili su transformaciju pokrajine u sedmu saveznu državu – Ustav iz 1974. dao im je skoro takav status što je dovelo do toga da je albanski partikularizam mogao lako da se izrazi. Međutim, davanje statusa republike koji bi dozvolio secesiju Kosovu nije prihvatljiv među Srbima koji ovaj region smatraju kolevkom svog naroda“.³³

U belešci se ističe i strah da bi se nemiri mogli proširiti i na druge jugoslovenske republike u kojima živi znatan procenat albanskog stanovništva. „Nasilje, represija, vanredno stanje, bezbednosne mere koje uključuju JNA i organe opštenarodne odbrane, govore o volji rukovodstva da brzo uguši ovaj plamen nacionalizma da bi se umanjio svaki rizik koji može da doprinese njegovom širenju na Makedoniju i Crnu Goru“.³⁴

Kada je reč o odnosima Jugoslavije i Albanije, Francuska zastupa stav da „Albanija ne stavlja nikakve teritorijalne pretenzije, ne podržava nijedan iredentistički pokret i želi da nastavi ekonomske i kulturne odnose koji bi se normalizovali između dve države. U međuvremenu, nakon što su vlasti u Beogradu brzopleto postavile pitanje odgovornosti Tirane u ovoj krizi, započela je rasprava između dve

---

²⁸ *Isto.*

²⁹ DA MSPRF, 1930-2-14-12. Generalni sekretarijat za odbranu i nacionalnu bezbednost je telo u okviru francuske Vlade posvećeno kreiranju i sprovođenju bezbednosne i odbrambene politike.

³⁰ Beleška (obima tri strane) predstavlja deo šireg vojno-obaveštajnog dokumenta (25 strana) koji se odnosi na analizu stanja u Jugoslaviji godinu dana nakon Titove smrti.

³¹ DA MSPRF, 1930-2-14-12.

³² *Isto.*

³³ *Isto.*

³⁴ *Isto.*

države, najpre na nivou štampe, a zatim i na nivou rukovodstva – jugoslovenska strana je postepeno dovela do pitanja umešanosti Albanije³⁵.

Francuska beleška daje dobru anticipaciju šta je to što bi u budućnosti moglo da popravi, odnosno, pogorša odnos između Srbije i njene južne pokrajine. „Promena ljudi na čelu partije u kosovskom rukovodstvu kao i odluke koje su donete o razvoju ovog regiona, mogle bi da dovedu do ekonomske obnove pokrajine. Sa druge strane, demografski razvoj koji podstiče mnoge Srbe da se isele jer sve više osećaju da su manjina, mogao bi dovesti do promene statusa pokrajine i njenog odnosa sa Srbijom. Trenutno, stavovi federalnih vlasti su vrlo čvrsti kao što se u nekim prethodnim situacijama tretirao hrvatski ili srpski nacionalizam. Svesni krhkog jedinstva koje postoji u državi, jugoslovenske vlasti su potvrdile posvećenost održanju nacionalnog jedinstva pri čemu su osudili albanski nacionalizam, ali su istovremeno odbacili i srpski šovinizam i sve druge slične tendencije“³⁶.

U belešci se zaključuje da „demonstracije na Kosovu predstavljaju upozorenje koje pokazuje da je eksplozija moguća i nesumnjivo predstavljaju znak za opasnost i prvu potvrdu teškoća nakon Titove smrti. Politički kredibilitet i očuvanje nacionalne ravnoteže umnogome će zavisi od načina na koji će se kosovski problem rešavati na dalje“³⁷.

Nemački pogled na kosovsku krizu

Stavove druge članice „velike petorke“ Savezne Republike Nemačka (SRN), pratimo preko dva dokumenta – jedan je pismo koje poslato iz generalnog konzulata Francuske u Štutgartu francuskoj ambasadi u Bonu³⁸, a drugi je nemački izveštaj u NATO iz avgusta 1981. godine.³⁹

Prvi dokument⁴⁰ pod nazivom „Poseta predsednika Vlade pokrajine Baden Virtemberg Jugoslaviji – Da li su možda neredi na Kosovu organizovani iz Štutgarta?“ ne daje nam jasan stav Nemačke po pitanju kosovske krize, ali nam donosi na indirektan način neke informacije u pogledu organizacije pobune Albanaca iz emigracije, u ovom konkretnom slučaju Albanaca iz Nemačke.

„Predsednik Vlade pokrajine Baden Virtemberg je veliki deo svoje zvanične posete Jugoslaviji (u aprilu 1981.) posvetio boravku u Crnoj Gori nakon što se susreo sa saveznim premijerom Đuranovićem u Beogradu. Oni su razgovarali pretežno o ekonomskim pitanjima kao i o pripremi jedne izložbe o Crnoj Gori u Štutgartu. Iznenadenje ovog putovanja, i za javnost i za predsednika Vlade je pominjanje aktivnog učešća više hiljada emigranata iz Baden Virtemberga u neredima na Kosovu“⁴¹. Ova tema se ne nalazi u zvaničnom izveštaju portparola Vlade Baden Virtemberga, ali mora se naglasiti „da je predsednik Vlade Lothar Späth na jugoslovenskoj televiziji vrlo intenzivno ispitivan u vezi sa tim. Jugoslovenske

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Isto.

³⁸ DA MSPRF 1930-2-14-91/AMB 4. 5. 1981.

³⁹ DA MSPRF 1930-2-14-679/EU 20. 8. 1981.

⁴⁰ Dokument je obima tri strane.

⁴¹ DA MSPRF 1930-2-14-91/AMB.

vlasti su se požalile na opuštenost nemačke policije u odnosu prema nekoliko hiljada pripadnika albanske emigracije za koje se sumnja da su možda aktivno učestvovali u organizaciji nemira na Kosovu. Sve do sada, nemačko javno mnjenje je aktivno bilo upoznato sa tradicionalnim rivalstvom između Srba i Hrvata, ali albanska opozicija iz inostranstva je za njih potpuna nepoznanica. Šef Vlade pokrajine Baden Virtemberg naglasio je da o ovoj temi nije bilo reči sa premijerom Đuranovićem i istakao da će nemačke vlasti preduzeti sve neophodne mere da održe dobre odnose između SFRJ i SRN⁴².

Nakon toga, u dva štampana medija iz Baden Virtemberga pojavili su se tekstovi (Stuttgarter Zeitung i Neue Württembergische Zeitung – 18. i 22. aprila) u vidu istraživanja koje su uradili novinari na temu begunca iz jugoslovenske pokrajine albanskog porekla za koga se sumnja da je imao ključnu ulogu u organizaciji nemira koji su se desili na Kosovu. Prema ovim izvorima, „radi se o Emilu Kastriotu (43 godine), koga traži jugoslovenska obaveštajna služba sa nagradom od 20.000 nemačkih maraka. Kastrioti (najverovatnije se radi o lažnom imenu) koji se predstavlja kao predsednik Nacionalne demokratske lige albanske lojalnosti, osuđen je na 6 godina zatvora tokom pedesetih godina i pobegao je u SRN sa lažnim pasošem 1960. godine; kada je 1978. federalna nemačka Vlada zahtevala izručenje nemačkog teroriste člana bande Bader koji se krio u Jugoslaviji, jugoslovenske vlasti su zahtevale kao protivuslugu izručenje određenog broja opozicionara među kojima je i Kastrioti“.⁴³

Drugi dokument je nemačka nota NATO-u pod nazivom „Situacija u Jugoslaviji“ od 20. avgusta 1981.⁴⁴ U njemu je samo jedan deo posvećen krizi na Kosovu.⁴⁵ „Tokom narednih 10 meseci, Jugoslavija će proći kroz zonu turbulencija koju karakterišu tri grupe problema: loša ekonomska situacija, problem oko Kosova i dalekosežne promene u rukovodećim organima na nivou jugoslovenske federacije i republika kao rezultat partijskih izbora. Ove turbulencije biće jakog intenziteta zato što se ovi faktori ne samo javljaju istovremeno nego su međusobno povezani i pojačavaju dejstvo jedni drugima. Postoji bojazan da će se partikularističke pozicije ojačati te zato Savezno izvršno veće, Predsedništvo SFRJ i Predsedništvo CK SKJ neće moći još dugo da drže zajedno različite interese“.⁴⁶ Prvi deo note posvećen ekonomskoj situaciji dok je poslednji deo nemačke note posvećen analizi promena u partijskoj mašineriji, središnji deo zauzima situacija na Kosovu. Usled ograničenog obima rada kao i kosovskog pitanja koje je u središtu ovog rada, fokus će biti isključivo na središnjem delu nemačke note.

U ovom delu note se konstatuje: „političko rukovodstvo Jugoslavije bilo je potpuno šokirano nasiljem koje se dogodilo na Kosovu tokom marta i aprila 1981. a koje je primarno izazvano pobunom mlađe albanske populacije pod dodatnim uticajem romantičarskog nacionalnog koncepta. Situacija na Kosovu (koja još uvek nije pod kontrolom snaga bezbednosti), veoma je ozbiljna, naknadni efekti na odnose između jugoslovenskih naroda i narodnosti će biti još ozbiljniji, posebno nakon

---

⁴² Isto.

⁴³ Isto.

⁴⁴ DA MSPRF 1930-2-14-679/EU.

⁴⁵ Dokument je obima četiri strane.

⁴⁶ DA MSPRF 1930-2-14-679/EU.

neuspešnih političkih i propagandističkih pokušaja da se okrivi spoljni faktor (Albanija, Bugarska, jugoslovenska emigracija). Oživljavanje srpskog nacionalizma koje je podstaklo vraćanje prethodno potisnutih izveštaja o iseljavanju velikog broja Srba sa Kosova⁴⁷, kao i o paljenju srpskih pravoslavnih spomenika, imalo je takav učinak da se sada mediji zalažu za energičnu čistku u pokrajini⁴⁸. Nemačka nota se završava tako što ukazuje na neizvesnu budućnost Kosova jer „sve rasprave o mogućim rešenjima za kosovski konflikt dobijaju nacionalnu dimenziju koja komplikuje donošenje racionalnih odluka“⁴⁹.

Pogled Velike Britanije prema kosovskoj krizi

Kada je reč o trećoj članici „velike petorke“ Velikoj Britaniji, prvi utisak koji se stiče nakon čitanja dva izveštaja o Jugoslaviji koja je ova država poslala u NATO tokom maja i jula 1981. godine, jeste da se ona vrlo detaljno posvetila analizi problema oko krize na Kosovu.⁵⁰

U prvom izveštaju⁵¹ pod nazivom „Jugoslavija: nedavni nemiri na Kosovu“ od 29. maja 1981. Velika Britanija ispoljava izrazito kritički stav prema jugoslovenskom rukovodstvu u pogledu grešaka koje su počinjene u odnosu prema Kosovu.⁵² Među greškama dominiraju one koje se odnose na bezbednosne propuste, dok se u ovom izveštaju pominju i druge greške koje se odnose na pogrešan pristup jugoslovenskih vlasti rešavanju kosovskog pitanja tokom prethodnih decenija.⁵³ U izveštaju se dodatno pominje albanski uspeh u infiltraciji i indoktriniranju nastavnika, studenata i đaka, čak i uz lokalno prećutno pristajanje što sve zajedno naglašava političku naivnost Beograda u očekivanjima da Albanija neće iskoristiti novonastalu situaciju.⁵⁴ Kada je reč o bezbednosnim propustima jugoslovenskih vlasti, britanski izveštaj postavlja sledeće pitanje – „kako je bilo moguće da organizacija sa spoljnom podrškom – marksističko-lenjinistička partija Albanaca u Jugoslaviji, organizuje (pod pretpostavkom da su oni to uradili) niz dobro organizovanih demonstracija, a da jugoslovenske vlasti nisu bile svesne da se sve to dešava. Jedan od mogućih odgovora koji ne bi bio prijatan za jugoslovensko rukovodstvo bio bi da su vlasti na Kosovu znale, ali iz razloga koji tek treba da budu rasvetljeni, nisu ništa učinile“⁵⁵.

U ovom izveštaju se, potom, ističu dodatni argumenti u korist teze da su vlasti na Kosovu znale šta se dešava i navode konkretni primeri za to. „Oni su znali za mnoge

⁴⁷ O iseljavanju Srba sa Kosova i Metohije više u: Mimir Gatalović, „Prilozi za proučavanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije pod vlašću Josipa Broza Tita“, *Istorija 20. veka*, 1 (2024), 199–200.

⁴⁸ DA MSPRF 1930-2-14-679/EU.

⁴⁹ *Isto*.

⁵⁰ DA MSPRF 1930-2-14-418/EU, strogo poverljivo NATO 29. 5. 1981. i DA MSPRF 1930-2-14-581/EU, strogo poverljivo NATO, 22. 7. 1981.

⁵¹ Dokument je obima dve strane.

⁵² DA MSPRF 1930-2-14-418/EU.

⁵³ *Isto*.

⁵⁴ *Isto*.

⁵⁵ *Isto*.

incidente tokom prethodnih godina, a da nisu obavestili srpske i jugoslovenske vlasti. Na zahtev gostujuće albanske delegacije je uklonjen Titov portret iz Muzeja Kosova i Metohije dok su gosti iz Albanije bili u autobusima na putu do Muzeja. Mnogi ljudi na visokim položajima imali su simpatije za albanske nacionalističke težnje^{.56}

U prilog isticanju bezbednosnog aspekta kosovskog problema, Britanci su u ovom izveštaju jasno ispoljili stav. „Tokom demonstracija na Kosovu zakazao jugoslovenski sistem Opštenarodne odbrane i društvene samozaštite (ONO DSZ), a nedostatak političkog usmeravanja bio je jedan od razloga za neuspeh dok su jugoslovenske vojne snage pokazale značajne slabosti zato što im nedostaju oprema i trening“^{.57}

Dalje se navodi: „jugoslovenskim političarima i medijima dobrodošli su događaji na Kosovu budući da im daju mogućnost da se suoče sa mnogim problemima koji proističu iz politike decentralizacije. Kosovo je problem cele Jugoslavije i stoga zahteva jugoslovensko rešenje. Mali su izgledi da se Jugoslavija vrati na centralizaciju, ali su veće šanse da će se favorizovati podsticanje saradnje među republikama, pa čak možda i integracija da bi se sprečio nacionalizam, posebno povratna reakcija Srbije na ugrožavanje federacije koje vrše Albanci sa Kosova“^{.58}

Britanski izveštaj ističe da „glavni problem na prištinskom Univerzitetu, i u nekim školama nakon demonstracija predstavlja to što su (uprkos pretnjama da će se izbaciti oni koji odsustvuju) studenti i đaci nastavili da ne dolaze na časove tražeći oslobađanje njihovih nastavnika. Izveštaji medija ukazuju na širenje letaka i brošura, kao i na širenje dezinformacija i zastrašivanje. Kontra-akcija se vodi da se otpuste desetine nastavnika, više od 100 komunista je izbačeno iz Partije, institucije kulture su pročišćene, a neki novinari i urednici su suspendovani“^{.59}

Za kraj, Britanci navode šta bi po njihovom mišljenju, trebalo da budu jugoslovenski prioriteti u narednom periodu:

„a) da se reformiše obrazovni sistem i da se rekonstruiše nepravedno izbalansirani program ekonomskog razvoja,

b) da se iskoreni albanska nacionalistička opozicija na Kosovu u usklađenoj bezbednosnoj operaciji kroz čistku nepouzdatih lidera,

c) da se izvrši revizija jugoslovenske dobrosusedske politike prema Albaniji,

d) da se izvrši unapređenje sistema ONO i DSZ,

e) da se pojača partijska disciplina i

f) da se stavi novi akcenat na ustavnu poziciju Kosova“^{.60}

Ubrzo nakon prvog britanskog izveštaja usledio je i drugi, odnosno, nota Velike Britanije NATO-u od 22. jula 1981. pod nazivom „Kosovo“^{.61} Na samom početku kaže se: „u okviru Političkog komiteta NATO-a pojavio značajan broj ocena država članica, u cilju dodatnog doprinosa je i ova britanska nota koja razmatra posledice koje dešavanja na Kosovu imaju po Jugoslaviju na tri nivoa: unutrašnja

⁵⁶ *Isto.*

⁵⁷ *Isto.*

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ *Isto.*

⁶⁰ *Isto.*

⁶¹ DA MSPRF 1930-2-14-581/EU.

politika, bezbednost i međunarodni odnosi i daje neke preliminarne zaključke⁶². Nota je zasnovana na izveštajima britanske ambasade iz Beograda.

Najveći deo note⁶³ posvećen je posledicama krize na Kosovu po unutrašnju politiku u Jugoslaviji. „Kriza na Kosovu iz proleća 1981. godine reflektuje probleme na nivou korena Partije uz posebno isticanje činjenice da lideri sa Kosova nisu mogli da objasne svoje propuste. Svesno ili nesvesno, jugoslovensko rukovodstvo ohrabrilo je rast albanskog nacionalizma, dajući sve atribute nezavisnosti za Kosovo Ustavom iz 1974. godine. Ideja da Kosovo ima status republike dobila je široki stepen zvaničnog prihvatanja među kosovskim Albancima. Predstavnici nealbanaca u kosovskom rukovodstvu znali šta se događa, ali su formalne veze sa Srbijom upadljivo prenebregnute, bilo da su bili uplašeni da izađu i oglašaju se, bilo da su im vlasti u Beogradu rekle da budu tihi. Na ovo drugo je upozorio i Kardelj 1977. godine kada je politička i ekonomska situacija na Kosovu bila uzavrela, ali je ipak odabrao da potisne takve ocene prvenstveno da bi izbegao obračun sa kosovskim Albancima“⁶⁴.

Prema ovoj noti, mogu se razlikovati dva aspekta posledica kosovskih dešavanja na bezbednost u Jugoslaviji. „Kosovo je pokazalo problem resursa bezbednosnog sistema i to mora imati uticaj na sveukupne odbrambene kapacitete Jugoslavije. Takođe, postoje posledice ovih događaja na opšteprihvaćenu doktrinu ONO DZS. U kojoj meri, to pitanje se mora postaviti narodu Kosova, da li mogu da se oslone na lokalne jedinice teritorijalne odbrane koje treba da brane pokrajinu i federaciju od spoljnog neprijatelja“⁶⁵.

Kada je reč o posledicama po međunarodne odnose, u britanskoj noti se navodi da „do tog momenta sukob SFRJ i Albanije oko statusa Kosova nije uključivao druge države iako su Albanci interpretirali sovjetsku tišinu kao dokaz prethodnog saučesništva (kasnije opisano kao velika srpsko-ruska zavera protiv Albanije), jugoslovensko rukovodstvo nije ustalo posebno protiv ove tvrdnje“⁶⁶.

U zaključku britanske note se navodi: „događaji na Kosovu imali su dvostruki efekat na budući razvoj Jugoslavije. Među pozitivnim efektima je to što su kolektivnom rukovodstvu dali novi impuls da ostane jedinstveno u odbrani jugoslovenskog integriteta; centralne vlasti su rešile da revidiraju ekonomski i socijalni razvoj pokrajine, zajedno sa socijalnim davanjima drugih republika, a povratak federalne kontrole nad odnosima sa Albanijom stvorio je „zdraviju“ osnovu za dobrosusedsku politiku Jugoslavije. Što se tiče negativnih efekata, događaji na Kosovu pokazuju prvi udarac Titovom nasleđu, bratstvu i jedinstvu koje je kamen temeljac federacije. Remetilačka snaga nacionalizma nije samo probuđena na Kosovu, već je kao reakcija na nasilno ispoljavanje albanskih nacionalnih osećanja podstaklo i srpski nacionalizam. Događaji su, takođe, pokazali koliko je dubok uticaj Partije na Kosovu, gde članovi kosovskog rukovodstva nisu baš kooperativni i usklađeni sa Beogradom“⁶⁷.

⁶² Isto.

⁶³ Dokument je obima tri strane.

⁶⁴ DA MSPRF 1930-2-14-581/EU.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Isto.

⁶⁷ Isto.

Pogled SAD-a prema kosovskoj krizi

Stavove SAD-a prema kosovskoj krizi 1981. godine pratimo kroz dva dokumenta, jedan je telegram koji je ambasador Francuske poslao iz Vašingtona u centralu u aprilu 1981. godine⁶⁸, a drugi je nota SAD-a u NATO iz septembra iste godine.⁶⁹ U prvom dokumentu⁷⁰ od 8. aprila 1981. pod nazivom „SAD i kriza na Kosovu“ iz pera francuskog ambasadora saznajemo kakav je stav SAD prema prolećnim dešavanjima na Kosovu. U razgovoru sa podsekretarom za politička pitanja Stejt departmenta došao je do zaključka da se „informacije koje ima Stejt department ne razlikuju od onih koje šalje francuski ambasador iz Beograda: ukoliko se potvrdi da poreklo kosovskog problema dolazi usled nezadovoljstva izazvanog ekonomskim uslovima, nije nemoguće da određeni krugovi iskoriste situaciju“.⁷¹ Američki podsekretar je izneo nekoliko tumačenja ko bi mogao da bude odgovoran za dešavanja: „jedno je da su Sovjeti želeli da iskoriste priliku za destabilizaciju nakon Titove smrti, druga kažu da je to maslo Albanije u kontaktu sa iseljenicima sa Kosova i treće da je posledica angažmana Amerikanaca koji su poreklom etnički Albanci“.⁷²

Ono što je važno istaći je da Vašington smatrao da se radilo „o unutrašnjem problemu i da su SAD stavile do znanja jugoslovenskim vlastima da će američka politika nastaviti da favorizuje jedinstvo i integritet Jugoslavije“.⁷³

U drugom dokumentu pod nazivom „Jugoslavija-unutrašnja situacija“ koji je nešto obimniji⁷⁴, dobijamo detaljniji uvid u stavove SAD prema kosovskoj krizi. Američka nota ima tri dela odnosno, pokriva tri aspekta tekućih unutrašnjih dešavanja u Jugoslaviji: ekonomska situacija, promene u vrhu vlasti i nezadovoljstvo na Kosovu. SAD je pri stavu da „svi aspekti imaju potencijal da ugroze unutrašnju stabilnost u Jugoslaviji ali iz njihovog ugla najveći problem predstavlja ekonomska situacija“.⁷⁵ Kao i kod analize nemačke note NATO-u, i ovde će fokus biti samo na jednom njenom delu – stavovima prema dešavanjima na Kosovu.

„Multinacionalni karakter Jugoslavije i dugotrajna politika etničke ravnodušnosti ovog proleća na Kosovu uspeła je da izazove pobunu Albanaca protiv srpske dominacije. Kosovo ispoljava probleme karakteristične za nedovoljno ekonomski razvijene regione trećeg sveta. Ovaj region je najsiromašniji deo Jugoslavije, ima prenaplašen rast stanovništva koje nema izbora nakon diplomiranja, a jezičke i društvene barijere sprečavaju kosovske Albance da se asimiluju u jugoslovensko društvo. Istovremeno, albanska omladina je u velikoj meri postala politizovana“.⁷⁶

⁶⁸ DA MSPRF 1930-2-14-858, telegram iz Vašingtona 8. 4. 1981.

⁶⁹ DA MSPRF 1930-2-14-763/EU, strogo poverljivo NATO, 23. 9. 1981.

⁷⁰ Dokument je obima jedne i po strane.

⁷¹ DA MSPRF 1930-2-14-858.

⁷² *Isto.*

⁷³ *Isto.*

⁷⁴ Dokument je obima tri strane.

⁷⁵ DA MSPRF 1930-2-14-763/EU.

⁷⁶ *Isto.*

„Kosovski Albanci imaju legitimne žalbe da se prema njima odnose kao prema građanima drugog reda. Spoljno uplitanje od strane Sovjeta ili ekstremističke emigracije za sada deluje vrlo upitno (SAD ne doživljavaju albanske emigrantske grupe ozbiljnom pretnjom po jugoslovensku bezbednost iako one nastavljaju da budu akutna iritacija za jugoslovenske vlasti i njene bilateralne odnose sa onim državama gde je aktivna emigracija)“.⁷⁷

U izveštaju se jasno iznosi stav SAD-a: „na osnovu dostupnih informacija, ispunjavanje težnji kosovskih Albanaca za potpunom jednakošću predstavljenom kroz zahtev za dobijanje statusa republike u okviru federacije nije ostvarivo u trenutnim okolnostima. Srbi bi se protivili odvajanju Kosova, a Albanci trenutno nisu u stanju da okupe dovoljno moćne saveznike u okviru federacije da bi naterali Srbe da popuste“.⁷⁸ Odmah nakon iznošenja ovog pomalo vizionarskog stava, SAD se ograđuju sledećom tvrdnjom „Jugosloveni su demonstrirali sposobnost da drže ovaj problem u granicama u kojima se može upravljati u doglednoj budućnosti“.⁷⁹ Posebno se ističe da „bilo koja analiza i tumačenje kosovskih događaja mora da se posmatra u svetlu nedostatka pristupa pokrajini“.⁸⁰ Pod nedostatkom pristupa pokrajini misli se na to da bezbednosne službe SAD mogu skupiti dosta informacija koje se odnose na stavove javnosti i stepen do koga je normalizacija postignuta ili pak nije, ali ipak imaju poteškoće da procene bezbednosnu situaciju.⁸¹ Kao primer za to se navodi: „paušalne zvanične tvrdnje su da JNA nije angažovana na Kosovu ni na koji način osim u obezbeđivanju statičke bezbednosti za ključne instalacije i za neke projekte civilnih akcija, ali mi nemamo dokaze da je zaista tako“.⁸²

Uprkos ozbiljnim problemima koje ima Jugoslavija, za SAD faktori koji favorizuju kontinuitet i stabilnost ostaju prevlađujući: „1. politički sistem (politički sistem koji je Tito ostavio se posmatra kao sistem koji može biti bolji, a ne sistem koji treba odbaciti, bez obzira na njegove nesavršenosti), 2. nesklonost radikalnim promenama (prospertitet tokom Titovog perioda zasadio je buržoasku krilaticu „nešto može da se izgubi“, zato su Jugosloveni neskloni radikalnim promenama), 3. oružane snage (oružane snage su nacionalna institucija koja je kohezivna, efektivna i posvećena očuvanju Titovog nasleđa), 4. strah od Sovjeta (jugoslovenska sumorna percepcija situacije u svetlu, posebno anksioznost zbog pogoršanja odnosa između Istoka i Zapada u čijoj je osnovi strah od Sovjeta), 5. istorijsko iskustvo etničkih konflikata (istorijsko iskustvo etničkih konflikata i njihove mračne posledice su još uvek žive – jugoslovenski narod zna koja je cena koju nacionalni ekstremizam može da izvuče), 6. široka politička podrška u svetlu (Jugoslavija uživa podršku i na Zapadu i u zemljama trećeg sveta), 7. ekonomska osnova (ljudi, zemljište, prirodni resursi, geografija koji mogu podržati značajan rast i evoluciju ka modernoj i razvijenoj državi, ukoliko političko/ekonomska mašinerija može da se prilagodi racionalnijem sistemu donošenja odluka na federalnom nivou)“.⁸³

---

⁷⁷ Isto.

⁷⁸ Isto.

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ Isto.

⁸¹ Isto.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

Italijanski pogled na kosovsku krizu

Stavove Italije o krizi na Kosovu 1981. godine pratimo kroz dva izveštaja koja je Italija poslala u NATO.⁸⁴ Prvi dokument pod nazivom „Jugoslavija, nemiri u pokrajini Kosovo“ poslat je u Brisel 22. aprila 1981. godine.⁸⁵ U njemu⁸⁶ se najpre, prenose izjave jugoslovenskih vlasti da su „demonstracije na Kosovu rasplamsali albanski emigranti u sadejstvu sa ustaškim grupama, ali nismo u mogućnosti da potvrdimo te navode, međutim, izgleda da su fašistički aktivisti koji su sprovodili operativni rad u Francuskoj i Belgiji, trenutno aktivni u Italiji uz pomoć i podršku srodnih italijanskih grupa“.⁸⁷

Drugi deo izveštaja govori o demonstracijama na Kosovu. „Iako je značaj samih demonstracija umanjio Stane Dolanc na jednoj od konferencija za štampu, nemiri su bili prilično žestoki. Ne odbacujemo mogućnost da se na nemire uticalo iz drugih država, ali razlog za njihovo izbijanje mora se tražiti u nedovoljno razvijenoj ekonomiji pokrajine kao i u tradicionalnom rivalstvu i konfliktu koji postoji između dve etničke grupe u ovoj pokrajini“.⁸⁸

Poput Britanaca i Amerikanaca, i kod Italijana je uočljiv stav da je zabeležena „očigledna slabost lokalnih bezbednosnih struktura uprkos tome što je odgovor države bio prilično jak. Imajući u vidu nasilnost ove represije, stav Tirane bio je umeren. Iako su u različitim periodima u prošlosti albanske vlasti podržavale zahteve studenata na Kosovu za boljim uslovima života, kao i zahteve ka većoj autonomiji pokrajine, one nisu podržavale nasilje ni ranije, a ni sada“.⁸⁹

Nasilnost reakcije jugoslovenskih vlasti prema demonstracijama Italijani tu-mače kao „posledicu teškoća u preuzimanju kontrole nad rastućom ekonomskom krizom, kao i teškoća u savladavanju složenog mehanizma političkog upravljanja koji je prepušten Titovim naslednicima“.⁹⁰

Drugi izveštaj pod nazivom „Kosovsko pitanje“ od 13. jula 1981. donosi nam nešto detaljniju analizu kako srpsko-albanskih odnosa, tako i uzroka kosovske krize te jasno iznosi italijanski stav po pitanju dešavanja na Kosovu.⁹¹ Izveštaj⁹² počinje zabrinutošću oko zaoštavanja jugoslovensko-albanskih odnosa. „Polemika između SFRJ i Albanije postala je verbalni rat uz rizik da stvori efekte koji bi mogli da ugroze interese ove dve države. Radikalizacija bi mogla da gurne dve zemlje u sukob ostavljajući prazan prostor onim državama koje su zainteresovane za destabilizaciju ove zone uz mogućnost da može da se promeni strateška ravnoteža između dva bloka“.⁹³

---

⁸⁴ DA MSPRF 1930-2-14-322/EU, strogo poverljivo NATO, 22. 4. 1981. i DA MSPRF 1930-2-14-564/EU, strogo poverljivo NATO, 13. 7. 1981.

⁸⁵ DA MSPRF 1930-2-14-322/EU.

⁸⁶ Dokument je obima jedne i po strane.

⁸⁷ DA MSPRF 1930-2-14-322/EU.

⁸⁸ *Isto.*

⁸⁹ *Isto.*

⁹⁰ *Isto.*

⁹¹ DA MSPRF 1930-2-14-564/EU.

⁹² Dokument je obima pet strana.

⁹³ DA MSPRF 1930-2-14-564/EU.

U izveštaju se zatim, pravi osvrt na albanske demonstracije i iznose se tvrdnje poput one da "80% svršenih studenata sa Univerziteta u Prištini nije uspelo da dobije posao na lokalnom nivou i da je posledica njihovo iseljenje u zemlje zapadne Evrope".⁹⁴

Nastavak italijanskog izveštaja donosi nam retrospektivu jugoslovensko-albanskih odnosa tokom kosovske krize. „U prvom trenutku, pokušavajući da umanjni značaj događaja, Stane Dolanc je na jednoj konferenciji javno izrekao da su se nemiri desili usled nedostataka lokalnog sistema bezbednosti i snaga za održavanje reda, i tako jasno isključio mogućnost da je Tirana učestvovala u ovome. Paralelno, Beograd počinje da nameće tezu da su demonstracije izazvali neidentifikovani strani faktori. Govorilo se naizmenično o profašističkim i kominformističkim elementima, ustašama iz emigracije, pripadnicima albanske emigracije, bugarskim elementima; 26. aprila član Predsedništva albanske nacionalnosti Dadij Hodža u jednom govoru održanom u Prištini oštro je napao albanski iredentizam kao ozbiljnu pretnju ugrožavanju integriteta SFRJ. Miloš Minić je 7. maja u CK SKJ izneo optužbu da je Albanija učestvovala u neredima na Kosovu što je predstavljalo ozbiljan udarac za odnose između ove dve države. Beograd je 13. maja otkazao sve protokole o kulturnoj saradnji između pokrajine i Albanije i dostavio ambasadoru jednu oštru notu zbog mešanja na Kosovu. Nakon što se polemika između dve države zahuktala, u noći 23. maja desio se misteriozni incident eksplozije dva motora u neposrednoj blizini ambasade SFRJ u Tirani. Ovu epizodu su u Jugoslaviji doživeli tako da su albanske vlasti gurnule odnose između dve države na ivicu pucanja. Tirana je iznela optužbe da je taj poslednji incident podmetnut od strane Jugoslavije“.⁹⁵

U centralnom delu italijanskog izveštaja navodi se da „sa Kosova i dalje stižu vesti o novim incidentima i o očiglednim poteškoćama jugoslovenskih vlasti da normalizuju situaciju. Takođe, albanski iredentistički pokret dobio je na popularnosti kod stanovništva“.⁹⁶

Iako je u prvom izveštaju iz aprila 1981. izgledalo da Italija ne isključuje u potpunosti uticaj stranog faktora na izbijanje demonstracija, ona sada isključuje teorije međunarodne zavere i nabraja neke endogene uzroke koji su mogli da podstaknu kosovske incidente: „Loša ekonomska situacija u pokrajini – najmanje razvijen region u SFRJ; veoma izoštren osećaj nacionalnog identiteta koji prati tradicionalno etničko rivalstvo između Srba i Albanaca; brzi rast broja studenata u Prištini, ali i otpuštanja Albanaca koja su pokazala da u društvu dominira srpski faktor“.⁹⁷

Italijani su zauzeli stav da su „reakcije jugoslovenskih vlasti na demonstracije bile takve da je cilj bio da se ne ostavi nikakva sumnja da će se ubuduće otkloniti svaki pokušaj da se ugrozi ustavni poredak države“.⁹⁸ Zatim se daje procena da je „za Italiju prikladno držati se linije niskog profila da bi se izbegla internacionalizacija problema insistirajući na tome da je u interesu Italije da se održi unutrašnja stabilnost Jugoslavije“.⁹⁹

---

⁹⁴ Isto.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

U izveštaju se naglašava da „ne može da se predvidi kakve su moguće implikacije kosovskog pitanja u unutrašnjim jugoslovenskim odnosima, odnosima sa Albanijom kao i na opštem planu na balkanske odnose. Složeni institucionalni mehanizam koji je ostao nakon smrti Tita, uspeo je da se odupre prvobitnom šoku na adekvatan način. Nacionalni problemi izgledaju kompleksno u sistemu koji na prvi pogled deluje dovoljno elastično da bi mogao da umanjí sukobe manjeg značaja ali se ispostavilo da je ipak, nedovoljno otporan kada treba da se suoči sa regionalnim partikularizmom“.¹⁰⁰

Da su Italijani u tom trenutku imali određene simpatije prema Albancima, govore i poslednji pasusi ovog izveštaja. „Albanija je do sada zastupala jedan umeren stav i da je u svojim deklaracijama solidarnosti sa stanovnicima Kosova, uvek isticala da želi da nastavi saradnju sa Jugoslavijom“.¹⁰¹ Izveštaj se završava neuobičajeno budući da je glavna tema kosovsko pitanje: „U Rimu su zainteresovani za predlog Tirane da se uspostavi trajekt Bari – Drač¹⁰², ali da se to mora sprovesti u skladu sa nedavno postignutim trgovinskim sporazumom sa Parizom“.¹⁰³ Iz ove rečenice se može zaključiti da su odnosi sa Albanijom Italiji izuzetno važni i da je upravo to jedan od razloga njene velike zainteresovanosti za kosovsko pitanje.¹⁰⁴

Zaključak

Ono što je zajedničko za sve države „velike petorke“ tokom kosovske krize 1981. bila je njihova eksplicitna ili implicitna podrška održanju teritorijalnog integriteta Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), kao i stav da je kosovsko pitanje isključivo pitanje unutrašnje politike SFRJ. Možda iznenađujuće, iz ugla današnjih pozicija i stavova tih država jeste kod kojih država smo mogli da primetimo u većoj meri implicitnu podršku – Nemačka i Francuska, dok je eksplicitna podrška zabeležena u izveštajima i stavovima SAD-a, Italije i Velike Britanije. Neke od ovih država su svoje pozicije i stavove bazirale na bezbednosnim aspektima, druge su pak, istakle ekonomske aspekte kao ključne za razumevanje krize na Kosovu dok su pojedine države na jedan vrlo sveobuhvatan način posmatrale probleme sa kojima se SFRJ suočila godinu dana nakon Titove smrti. Kontekst u kome se dešavaju kosovske demonstracije bio je takav da hladnoratovsko popuštanje još uvek nije bilo na vidiku, zato ne čude ovakvi jedinstveni stavovi država „velike petorke“ u korist održavanja teritorijalnog integriteta SFRJ. Međutim, ono što im je, takođe, zajedničko jeste da su sve države istakle strah, kako se kasnije ispostavilo i vizionarstvo (teoretičari zavere bi danas rekli da su oni još tada „zamesili“ aktuelno rešenje prim. aut.) da se situacija oko Kosova može pretvoriti u ozbiljan regionalni problem u narednim godinama.

---

¹⁰⁰ *Isto.*

¹⁰¹ *Isto.*

¹⁰² Moramo imati u vidu da Albanija, na čijem je čelu Enver Hodža, 1981. godine još uvek sprovodi politiku izolacije.

¹⁰³ DA MSPRF 1930-2-14-564/EU.

¹⁰⁴ Italija je poslednja priključena „velikoj petorci“ (Suzana Anjeli je odbila pristup američkim bombarderima bazi u Avijanu septembra 1995. sve dok ne uključe Italiju u Kontakt grupu za Balkan). Nakon italijanskog predsedavanja EU tokom 1996. godine, postala je članica Kontakt grupe. F. Boidevaux, *op. cit.*, 91.

REFERENCE

- Boidevaux, Francine. „L’Europe gère les Balkans – la responsabilité finale reste au concert des puissances”. *Relations internationales*, vol. 1, no. 121, (2005) 91–107. DOI: <https://doi.org/10.3917/ri.121.0091>
- Gatalović, Miomir. "Prilozi za proučavanje iseljavanja Srba i Crnogoraca sa Kosova i Metohije pod vlašću Josipa Broza Tita". *Istorija 20. veka*, 1 (2024), 199–220. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2024.1.gat.199-220>
- Gegout, Catherine. „The Quint: Acknowledging the Existence of a Big Four-US Directoire at the Heart of the European Union’s Foreign Policy Decision-Making Process”. *Journal of Common Market Studies*, vol. 40, no.2, (2002), 341–344. DOI: <https://doi.org/10.1111/1468-5965.00357>
- Mertus, Julie. *Kosovo – How Myths and Truths Started a War*. (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1999). DOI: <https://doi.org/10.1525/9780520341579>
- Pavlović, Momčilo. „Kosovo under Autonomy 1974–1990” U: *Confronting the Yugoslav Controversies*. Uredili Charles W. Ingraio, Gary B. Cohen, 48–82. Washington: United States Institute of Peace Press, 2009. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctt6wq2r2.5>
- Prantl, Jochen. „Informal Groups of States and the UN Security Council”. *International Organization*, no. 59, (2005), 559–592. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818305050204>
- Ristanović, Petar. „Platforma za Kosovo – odgovor Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije na demonstracije Albanaca i pokušaj pobune 1981. godine“. *Baština*, sv. 45, (2018), 367–381. DOI: <https://doi.org/10.5937/bastina1845367R>
- Ristanović, Petar. *Kosovsko pitanje 1974–1989*, (Novi Sad, Beograd: Prometej, Informatika, 2019)
- Švaković Uroš i Stevanović Obrad. „Separatistička pobuna albanskih studenata na Kosovu i Metohiji 1981. kao početak razbijanja socijalističke Jugoslavije“. *Sociološki pregled*, br. 4 (2018), 1196–1229.
- Teasdale, Anthony. „The Fouchet Plan: De Gaulle’s Intergovernmental Design for Europe”. *LSE ‘Europe in Question’ Discussion Paper*, no. 117, (2016), <https://www.lse.ac.uk/european-institute/Assets/Documents/LEQS-Discussion-Papers/LEQSPaper117.pdf> (pristupljeno 8. 12. 2023)
- Vickers, Miranda. *Between Serbs and Albanians*, (New York: Columbia University Press, 1998)
- Hetemi, Atdhe. *Student Movements for the Republic of Kosovo – 1968, 1981 and 1997*, (Cham: Palgrave Macmillan, 2020). DOI: <https://doi.org/10.1007/978-3-030-54952-7>

THE 1981 KOSOVO CRISIS FROM THE PERSPECTIVE OF THE “BIG FIVE” COUNTRIES

Jelena Todorović Lazić, PhD*

Summary

Based on archival materials collected in the Diplomatic Archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of France in Paris, this paper presents the positions of the “big five” countries on the Kosovo crisis of 1981.

What can be extracted as common to all the “big five” countries during the Kosovo crisis in 1981? Firstly, we came across their explicit or implicit support for the maintenance of the territorial integrity of Yugoslavia, as well as the position that the Kosovo issue was the question of Yugoslavia’s internal politics. Secondly, we could observe more implicit than explicit support in the attitudes of the Germans and the French while explicit support was recorded in the USA, Italy and Great Britain views. Some of these countries based their positions and attitudes on security aspects, while others highlighted economic aspects as key to understanding the crisis in Kosovo, while some countries looked at the problems that Yugoslavia faced a year after Tito’s death in a very comprehensive way. The context in which the Kosovo demonstrations were taking place was such that the Cold War relaxation has not still started, so it is not surprising that the “big five” countries have such unique positions in favor of maintaining the territorial integrity of Yugoslavia. However, what they also have in common is that all countries expressed their fear, as it later turned out to be visionary that the situation around Kosovo may turn into a serious regional problem in the coming years.

KEYWORDS: Kosovo, Kosovo issue, 1981 Kosovo crisis, “big five”, France, Germany, Great Britain, USA, Italy

---

* Senior Research Associate, Institute for political studies, Belgrade, Republic of Serbia
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5924-7516>, E-mail: todorovic.j82@gmail.com